

EKONOMIKA A POLITIKA VE VNĚJŠÍCH VZTAZÍCH SOCIALISTICKÉHO STÁTU

Karel Černý

Historicko-materialistický přístup k problematice mezinárodních vztahů sám o sobě vedl vždy k tomu, že se procesy v mezinárodní sféře zkoumaly ve vzájemné souvislosti ekonomického, historicko-politického a sociálního vývoje.*) Politologie je vlastně nemyslitelná bez kombinování těchto tří disciplín. Díla klasiků marxismu-leninismu soustavně kombinují zejména ekonomické a třídně politické aspekty a patrně nejlepším příkladem této metody je dodnes Leninovo dílo *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu*, protože na ekonomický rozbor vývoje určité etapy kapitalismu rovnou navazuje mezinárodně politické důsledky tohoto vývoje. G. V. Čičerin šel tak daleko, že označil v nejhlubší oblasti dějin „politiku a ekonomiku za jedno“, tedy za jeden proud.¹⁾

Padesátileté dějiny SSSR a dvacet let dějin četných dalších socialistických státních útvarů skýtají jistě dostatek materiálu ke zkoumání vzájemných souvislostí a závislostí ekonomiky a politiky ve vnějších vztazích socialistického státu a také k vytvoření metodiky zkoumání těchto souvislostí. Jestliže se tento výzkum dosud vlastně neuskutečnil, bylo to patrně zaviněno dvěma stejně silně působícími faktory: v průběhu neustálé spe-

cializace vědních disciplín se od sebe oddělily ekonomické a historické disciplíny a jejich výuka a vědci vytvářejí pouze metodiku své specializované disciplíny, dokud nevznikne nová disciplína nebo mezidisciplína. V tomto případě se to ještě nestalo. Další, neméně závažnou příčinou zaostávání vědeckého výzkumu v této oblasti je skutečnost, že politické potřeby, resp. jejich dosavadní chápání a usměrňování již od dvacátých let nestimulovalo vědecký přístup, jehož základem není prostě popisování určité etapy vývoje, nýbrž zvolení vnitřní rozpornosti vývoje za výchozí základnu.

Při analyzování padesátiletého vývoje můžeme objevit základní vnitřní rozpornost, jež doprovází vzájemný vztah ekonomiky a politiky ve vnější činnosti socialistického státu: *rozpornost mezi politickými cíli a ekonomickými možnostmi*. Nejednou vede ekonomická nutnost k určité politické linii, ale ještě častěji (omezené) ekonomické možnosti zabraňují uskutečnění určitých politických cílů, nebo v dlouhodobějším vývoji, omezenost ekonomických možností zavíná ztrátu politicky získaných mezinárodních pozic. Právě tato poslední okolnost, případy, kdy se ztrácejí nebo jsou ohroženy i značné ekonomické prostředky vynaložené v určitém prostoru, protože nakonec nedostačují k plnému ekonomickému zajištění získaného politického vlivu, musí badatele vést k tomu, aby zkoumali zákonitosti vzájemného působení ekonomiky a politiky ve vnější sféře činnosti socialistického státu.

Sama volba metody pro toto zkoumání představuje značné obtíže, protože ani Leninovo dílo, ani četná další, převážně

*) Článek je souhrnem tezí obsáhlejší autorovy práce, která vyjde jako publikace Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii začátkem roku 1969.

¹⁾ G. V. Čičerin, *Stati i rječi po voprosam meždunarodnoj politiki*, Izdatelstvo socialno-ekonomičeskoj literatury, Moskva 1961, str. 219.

monografická, historicko-popisná díla dosud nevytypovala vhodná kritéria. Sebelepší dílo popisující vývoj konkrétních mezistátních nebo dokonce mezioblastních vztahů nemůže objevit tato kritéria, vychází-li, jak tomu dosud vždy bylo, pouze ze základního antagonismu socialismus — kapitalismus v mezinárodních vztazích a ne z vlastní vnitřní rozpornosti v přístupu socialistické země, socialistické zahraniční a zahraničně ekonomické politiky.

Nejvhodnější se nám zdá vycházet z *vývoje koncepcí* zahraničně ekonomických vztahů socialistického státu. Vezměme si pro příklad nejprve SSSR. Ekonomické problémy zaujímají dominující postavení v sovětské zahraniční politice. Vždyť mezi prvními činy tohoto státu, které se velmi úzce dotýkaly zájmu zahraničních kapitalistů a imperialistických států, byla 1. anulace zahraničních dluhů carské i prozatímní vlády; 2. znárodnění majetku zahraničních kapitalistů a jejich společností.

Právě pro tyto činy socialistické revoluce odmítaly kapitalistické státy de facto a tím spíše de iure uznání sovětské vlády a při každém kontaktu této vlády se zahraničím stála na prvním místě otázka zaplacení dluhů a náhrady za znárodnění. Úzká svázanost zahraničně ekonomických a zahraničně politických otázek je tedy v prvních letech sovětské vlády zcela pochopitelná a je vyjádřena nejen v projevech a člancích představitelů sovětského státu, zejména i sovětské diplomacie, ale i ve skutečnosti, že prvý lidový komisař zahraničního obchodu Leonid Krasin byl soustavně pověřován důležitými diplomatickými úkoly.

Pro první etapu zahraniční činnosti sovětského státu — po zastavení válečných operací — bylo charakteristické, že se intenzivně snažil protrhnout ekonomickou blokádu a navázat normální obchodní styky se zeměmi, jejichž produkty nejnuteněji potřeboval k rekonstrukci hospodářství rozrušeného válkou a intervencí. *Koncentrovanosť* na řešení jednoho problému a velmi přesné a soustavné sledování *poměru sil* jsou velkými přednostmi této etapy, jejímž největším úspěchem je Rappalská smlouva, uzavřená mezi sovětským Ruskem a Německem v roce 1922. Tato smlouva se stala školním příkladem pro taktiku a v příslušné literatuře je uvá-

děna vždy s nejpochvalnějšími epitety. Spíše z popisů než z hlubších vědeckých rozborů známe základní prvky této taktiky, které jí zaručily úspěch. Domníváme se, že těmito prvky byly především přesná znalost vzájemného poměru sil, přesný obraz povahy a hloubky vnitřních rozporů v táboře protivníka, přesné vymezení maximálně žádoucích cílů a minimálního — ještě stále velmi prospěšného — výsledku. Přitom ekonomické otázky zde hrály důležitější úlohu než kdykoliv později v dějinách SSSR nebo socialistických států a také ekonomické možnosti SSSR byly plně a koncentrovaně hozeny na váhu, aby se dosáhlo určitého výsledku. Podobná koncentrovanosť se již nikdy později neobjevuje ve vnějších vztazích socialistických států. Příčina toho patrně netkví jen v méně dokonalých a často subjektivních koncepcích, nýbrž také v postupných změnách ekonomických potřeb SSSR, po případě dalších socialistických zemí; v neposlední řadě také v tom, že nikdy po roce 1922 nebyly kapitalistické země v takovém stavu ekonomického a sociálního rozvratu jako Německo po první světové válce, a také nikdy později se již neopakoval stejný poměr sil uvnitř imperialistického tábora jako tehdy, protože po druhé světové válce zůstaly poražené imperialistické státy delší dobu okupovány a spravovány zvenčí. Nicméně zůstane faktem, že když SSSR, resp. socialistický tábor již značně zesílil, nedokázal nikdy tak dokonale reagovat na všechny komponenty vzniklých situací a dosáhnout z tak slabého postavení tak pronikavého úspěchu.

Velmi zajímavou kapitolou vnějších ekonomických, a tím i politických vztahů sovětského státu je období existence zahraničních koncesí na sovětském území. Koncepce koncesí se objevuje ihned po uzavření brestlitevského míru,²⁾ v době intervenční války je pochopitelně zatlačena do pozadí, je nerealizovatelná. Hned po skončení intervenční války se objevuje především ve výrazné politické formě a vyvolává rozpory mezi USA a Japonskem. V roce 1921 však nalézá svou plně zdůvodněnou ekonomickou formu.

²⁾ G. V. Čičerin, cit. d., str. 187—188.

V. I. Leninovi, který tuto politiku prosazoval s neobyčejnou houževnatostí,³⁾ bylo jasné, že zahraniční koncese znamenají vykořisťování sovětských pracujících zahraničním kapitálem. Domníváme se, že vedle ekonomické nezbytnosti a prospěšnosti mu muselo být také jasné, že přítomnost koncesionářů otevírá kapitalistickému světu určitou perspektivu mírových vztahů, určitou perspektivu nenásilného pronikání na sovětský trh, a tím oslabuje a rozráží snahy o opakování ozbrojené intervence. Ekonomická výhodnost koncesí se ukázala později, kdy SSSR přikročil k industrializaci a zrušil koncese. Důsledek toho byl, že pak vyvážel velmi potřebné potraviny a platil vysoké úroky z krátkodobých obchodních úvěrů při dovozu. Současně — a právě v době hluboké hospodářské krize kapitalistického světa — se SSSR uzavřel před koncesionáři, postupně snižoval své dovozy. Tento vývoj nemohl nemít vliv na posílení těch tendencí v imperialistickém světě, které se zaměřily na násilné znovutevření tohoto velkého trhu a v tom hledaly východisko z krize.

Vskutku od XIV. sjezdu VKS(b)⁴⁾ můžeme sledovat vznik určité vnitřní rozpornosti mezi politickými potřebami a cíli SSSR a mezi vnější ekonomickou politikou. Hlavní zahraničně politickou potřebou a snahou SSSR po celou dobu imperialistického obklíčení bylo zajistit mírové podmínky pro budování socialistické ekonomiky. Oporou SSSR v této politice mohlo být kromě vlastního obranného potenciálu pouze mezinárodní komunistické a pokrokové hnutí a ty kruhy (popřípadě i země) buržoazie, kterým nepřinášela prospěch válka, ale naopak hospodářské styky s SSSR. Přestože se XIV. sjezd konal koncem roku 1925, tedy v době poměrné konsolidace kapitalismu po první světové válce a opadnutí přechodné revoluční situace začátkem dvacátých let, čteme v usnesení sjezdu k zahraničním vztahům hlavní úkoly v tomto pořadí: upevnit svazky proletariátu SSSR s pro-

letariátem západní Evropy a s ujařmenými národy; provádět politiku míru; provádět takovou ekonomickou politiku, „aby se SSSR stal ekonomicky nezávislým a díky svému ekonomickému růstu se stal prostředkem revolucionizujícím dělníky všech zemí a ujařmené národy kolonií a polokolonií“.

Je nápadné, že V. I. Lenin podrobně zdůvodňoval sjezdům krátkodobější, ale naprosto konkrétní zahraničně ekonomické koncepce a záměry, kdežto po jeho smrti se sjezd usnází na všeobecně správných, ale velmi nekonkrétních a také velmi dlouhodobých zásadách. Dalším kontrastem je, že Lenin ještě v revoluční a chaotické situaci, při značné relativní slabosti sovětské ekonomiky nijak nezduřazňoval revolucionizující prvky v zahraničně ekonomických vztazích, kdežto XIV. sjezd ve zcela jiné, konsolidovanější situaci tyto aspekty zdůrazňuje, ale současně varuje před nebezpečím rozšiřujících se ekonomických vztahů s kapitalistickými zeměmi, ačkoli SSSR koncem roku 1925 je relativně mnohem silnější a konsolidovanější než v roce 1922.

Na XV. sjezdu v roce 1927 vznikl určitý formální vzor výčtu zahraničně politických a zahraničně ekonomických úkolů, rovněž všeobecných a málo konkrétních, a tento způsob určování vnějších vztahů zůstal v podstatě nezměněn až do XXIII. sjezdu KSSS v roce 1966, kdy došlo k určité změně. Po celou dobu však, od XIV. sjezdu až podnes, se ve všech zásadních rezolucích a v publikacích všech generací autorů na tema ekonomických vztahů ke kapitalistickým zemím objevuje a s různou intenzitou zdůrazňuje mírová úloha těchto vztahů.

Domníváme se, že na otázku, zda obchod socialistického státu vždy podporuje mírové vztahy, nelze dát jednoznačně kladnou odpověď. Ve vztazích socialistických a kapitalistických zemí v ekonomické sféře vzniká trojí antagonismus — zatímco obchod určité kruhy a určité země kapitalistické soustavy se socialistickými zeměmi spojuje, nechává jiné stranou, nebo je dokonce poškozuje. Tři formy antagonismu jsou totiž: 1. třídní antagonismus, vznikající přerušením možnosti přímého vykořisťování pracujících socialistické země zahraničními kapitalisty; 2. rozvojový antagonismus, vy-

³⁾ V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 33, SNPL 1955, str. 55, 63, 64, 181, 282, 424, 440, 471.

⁴⁾ Stenografický protokol XIV. sjezdu VKS(b), Gosizdat, Moskva 1926, str. 21—22, 956—958.

volaný neobyčejně rychlým budováním komplexní samostatné ekonomiky v socialistických zemích, což posiluje jejich ekonomiku vůči kapitalistickým zemím; 3. konkurenční antagonismus, způsobený omezenější možností kapitalistů čelit této konkurenci prostou ekonomickou převahou.

Proto není správné jednoznačné tvrzení četných, možno říci všech autorů v socialistických zemích, zabývajících se touto problematikou, že „mezi politickými vztahy států a rozvojem jejich obchodních styků je přímá a nerozlučná souvislost“.⁵⁾ Existují četné případy, kdy napjaté politické vztahy nezabraňovaly rozvoji obchodu mezi socialistickými a imperialistickými zeměmi, a naopak, kdy politická spolupráce a dokonce spojenectví nedokázaly podstatněji změnit trendy zahraničně ekonomické orientace, neboť ta vychází z potřeby dlouhodobější a ustálenější mezinárodní dělby práce a je mnohem méně elastická než politické vztahy, protože má své kořeny ve výrobní struktuře té které socialistické země.⁶⁾ Na konci této stati uvádíme tabulku dlouhodobého vývoje zahraničně ekonomické orientace socialistických zemí, z níž je patrné, že napjaté politické vztahy k hitlerovskému Německu a k poválečné Německé spolkové republice a naopak spojenectví SSSR a ČSR s Francií v třicátých letech a značné uvolnění politických vztahů socialistických zemí k Francii v uplynulých letech nezpůsobily podstatnější změny teritoriální struktury zahraničního obchodu SSSR a dalších evropských socialistických zemí.

Hledáme-li po objevení různých stránek antagonismu další věcná kritéria pro analytický přístup k dané problematice, velmi záhy v historickém vývoji narazíme na pojem „nezávislosti na kapitalistickém hospodářství“ a jeho pojetí.

Nezávislost socialistické ekonomiky na

⁵⁾ N. N. Orlov, N. N. Ljubimov a další, *Zahraněční obchod SSSR*, Orbis, Praha 1956, str. 22 (ruský originál Moskva 1954).

⁶⁾ J. Tauchman, *Světová ekonomická soustava*, Academia, Praha 1966.

kapitalismu je možno chápat jako: nezávislost v rozhodování o ekonomickém vývoji, nezávislost v branném potenciálu, nezávislost výrobně technickou a technologickou a nakonec plnou nezávislost jak na surovinách a materiálech, tak na výrobní technice, včetně výzkumu a metod řízení výroby.

V literatuře socialistických zemí, v politických dokumentech se nezávislost objevuje často bez bližší specifikace, což vedlo k určitému zamlžování tohoto pojmu.

Nezávislost v rozhodování o směrech ekonomického vývoje vznikla zpravidla revolučním aktem, likvidujícím nerovnoprávné vztahy a jejich kořeny ve svázanosti ekonomiky se silnými zahraničními kapitalistickými komplexy, které měly bezprostřední vliv na politické rozhodování za kapitalistické éry zemí.

Nezávislost v branném potenciálu získal především SSSR — rozvojem průmyslu, zejména těžkého, v prvních dvou pětiletkách.

Plné nezávislosti výroby socialistických zemí na kapitalismu nebylo dosud dosaženo. Znamenalo by to, že socialistické země by musely být schopny vyrobit veškeré výrobní nástroje a zařízení potřebná k dosažení vyšší produktivity práce, než je v kapitalistických zemích, a tím i k celkovému předstížení jejich životní úrovně. Dosažení tohoto stavu není zcela závislé na vůli socialistických zemí. Nelze s určitostí předvídat, co, kdy a v které části ekonomického komplexu vyspělých kapitalistických zemí bude vynalezeno, zda to bude mít převratný vliv na výrobní techniku a technologii jako například vynález umělých hmot nebo výpočetní techniky na dnešní úrovni. Proto také nelze hovořit o dosažení komplexní nezávislosti ekonomiky té které socialistické země na kapitalistických zemích jako o pevném cíli a ještě méně jako o dosaženém již stavu. Spíše je nutno vidět soustavný proces, v němž se teritoriální závislost může měnit, v němž socialistické země dosahují soustavného zmenšování technické a technologické mezery, aniž mohou přesně předvídat další vývoj, který zase může přinášet zcela nové potřeby mezinárodní dělby práce. S určitostí lze pouze zjišťovat daný stav a z toho vyplývající ekonomické nutnosti vzájemných

styků a vyzovozat z nevyhnutelných *ekonomických* nutností nevyhnutelné *politické* nutnosti té které etapy dlouhodobého stavu paralelní existence dvou odlišných a antagonistických sociálně ekonomických soustav a tomu odpovídající model *mírového* soužití.

Nejlepším důkazem existence tohoto procesu je skutečnost, že stanovisko k otázkám mezinárodní dělby práce mezi socialismem a kapitalismem přijaté na XVIII., resp. XIX. sjezdu KSSS bylo zásadně pozměněno na XX. a XXII. sjezdu KSSS, což mělo také pronikavé důsledky pro ekonomické vztahy SSSR a dalších socialistických zemí zejména k vyspělé kapitalistické oblasti, ale také pro pojetí *mírového* soužití.

Zjišťujeme-li existenci dlouhodobé technicko-technologické závislosti socialismu na kapitalismu, což se ještě prohlubuje v oblasti metod řízení a organizace výroby, závislých na dosaženém stupni techniky výroby, musíme současně vidět i existenci a dynamiku závislosti kapitalismu a vyspělé kapitalistické oblasti na socialismu. Podrobněji popisuje tuto závislost a dynamiku Josef Tauchman.⁷⁾ Nás zde zajímá povaha a míra této vzájemné závislosti a jejich vliv na zahraniční politiku socialistické země.

Pokud jde o povahu závislosti socialistických zemí v odvětvích a oborech výroby, kde jde o techniku a technologii dosud v socialistických zemích nevyvinutou, lze hovořit o závislosti absolutní. Souhrn této absolutní závislosti určuje míru ekonomické závislosti socialistické země na kapitalismu, kdežto vnitřní struktura závislosti určuje teritoriální orientaci závislosti, což do značné míry ovlivňuje (neurčuje však absolutně!) i orientaci zahraniční politiky. Určitá pružnost zahraničně politické orientace vyplývá z toho, že stejnou výrobní techniku nabízí současně několik vyspělých kapitalistických zemí, což umožňuje jak ekonomické, tak i politické alternativy výběru partnera. Tato pružnost má ovšem své meze v ekonomické výhodnosti. Jakmile by politická rozhodnutí narušila nebo ohrozila vnější ekonomickou rovnováhu země, musí nastat změna politiky, jinak hrozí deformace ekonomiky. Naopak

jednostranná ekonomická orientace bez ohledu na politické vztahy může vyvolat vážné politické komplikace se zpětným dopadem na ekonomické vztahy socialistické země v jiné oblasti. Pokud jde o míru závislosti socialistické země na vyspělém kapitalismu, vyjadřuje dlouhodobě se projevující podíl vyspělých kapitalistických zemí (VKZ) na zahraničním obchodě socialistické země zpravidla minimálně nutnou míru dělby práce, tedy nepřekročitelnou mez závislosti. Dlouhodobě se to projevuje u evropských socialistických zemí v rozmezí 20—25 % zahraničního obchodu, kdežto u vyspělých západoevropských kapitalistických zemí⁸⁾ pouze 3—8 %. Kvalita závislosti VKZ je jiná. Jde o závislost ekonomického růstu, nikoliv o závislost výrobně technickou a organizační. Jde o ekonomickou výhodnost vyvážet na širší trhy, po případě o výhodnost dovozu z bližších území, zejména u surovin a polofabrikátů s velkým ložním prostorem v dopravě (dřevo, paliva, chemické a hutní materiály). Touto odlišnou kvalitou je dána také odlišná struktura výměny zboží, projevující se přibližně jako obrácený poměr mezi dovozem potravin, surovin a paliv ze socialistických zemí a vývozem hotových výrobků zpracovatelského průmyslu.⁹⁾

Z politického hlediska je velmi důležité, že přesun vojensko-politické rovnováhy sil ve druhé polovině padesátých let ve prospěch socialistických zemí — pokud jde o západní Evropu absolutní vojenská převaha východní Evropy — nedokázal podstatněji ovlivnit tuto strukturu, která je vlastně výrazem ekonomického poměru mezi průmyslově vyspělou a rozvojovou sférou světové ekonomiky. Vyspělé kapitalistické země plně podržely svou možnost ovlivnit tuto strukturu převážně ve svůj prospěch (včetně i velmi malých, slabých a neutrálních vyspělých průmyslových zemí!). Tato skutečnost se

⁸⁾ Výjimečně 12—15 % u Rakouska a 18—20 % u Finska. Míra závislosti je ovšem ovlivněna též relativní vahou vnějších ekonomických vztahů na tvorbě národního produktu té které země.

⁹⁾ Jde zhruba o poměr 20 % a 80 %, přičemž socialistické země jako celek vyvážejí jen asi 20 % své struktury vývozu ve vzájemném obchodu ve výrobcích zpracovatelského průmyslu, kdežto VKZ 80 %.

⁷⁾ J. Tauchman, cit. d.

projevuje i v kohesi socialistického táboru.¹⁰⁾

Jestliže vojenská rovnováha a dokonce vojenská převaha nemění podstatně strukturu a výhodnost mezinárodní dělby práce a různá obchodní jednání a konference dosud v podstatnějsí míře rovněž nic nezměnily na tomto — pro socialistické země — nevýhodném stavu, musí se řešení jistě hledat v ekonomické sféře.

Některí autoři v socialistických zemích¹¹⁾ dlouho tvrdili, že nutnost vzájemného obchodu je pro kapitalistické země vždy větší než pro socialistické země. Tato absolutizace se nedá prokázat. Kapitalistické země jsou podle svého geografického postavení, ekonomické síly, struktury výroby a dokonce konjunkturních výkyvů ve velmi různé míře závislé na mezinárodní dělbě práce se socialistickými zeměmi. Vzájemné ekonomické potřeby a vztahy se za padesát let velmi změnily, zejména vlivem amerického pronikání na světové trhy po druhé světové válce. Je správnější hovořit o různé míře ekonomické závislosti a zájmu nejen podle zemí, ale i podle odvětví výroby. V každém konkrétním případě může pouze hlubší analýza ekonomických souvislostí změřit míru závislosti a pouze na takovou analýzu může navazovat zkoumání politického postoje té které kapitalistické zájmové vrstvy, „skupiny politického tlaku“. Všeobecné, nepropracované přehledy nemohou být podkladem pro správné a přiměřené politické rozhodnutí, v ničem se nepodobají vědeckému přístupu V. I. Lenina a jeho blízkých spolupracovníků k řešení mezinárodně politických situací.

Pro socialistické země vzniká vážná otázka proporcionality vzájem-

ných styků s vyspělými kapitalistickými zeměmi, což je dalším důležitým věcným kritériem zkoumání. Proporcionalitu jednotlivých ekonomických oblastí — po případě zemí — ve vnější ekonomické sféře lze chápat jako dynamické vyjádření míry závislosti mající přímý vztah k zahraničně politické orientaci. Ekonomická nutnost změny proporcionality a každý závažnější krok v tomto směru je doprovázen zpravidla určitým napětím v politických vztazích. Naopak politické rozhodnutí o změně proporcionality, jemuž neodpovídají možnosti a růstové potřeby ekonomiky, má závažné důsledky a zpravidla vede k deformování ekonomiky.

Vzniká otázka, zda je možno objektivně určit *optimální* proporcionalitu, konkrétně například objektivně možný a nutný podíl vyspělých kapitalistických zemí na tvorbě národního produktu té které socialistické země. Za daného stavu výzkumu je to nemožné. Předpokládá to znalost činitelů, jejichž dynamika je nepředvídatelná a zatím málo ovlivňovatelná. Předpokládalo by to zejména určité sladění ekonomických nástrojů a plánování, což je zatím makroekonomicky možné jen v případě spolupráce malé kapitalistické země s větší socialistickou zemí. Nicméně v mikroekonomické — podnikové sféře se časem mohou vytvářet základy pro objektivnější určení nutné a možné proporcionality. Dlouhodobé kooperační vztahy jsou předzvěstí tohoto vývoje.

Dalším velmi závažným věcným problémem je vztah nástrojů obchodní politiky k zahraniční politice. Za padesát let soužití kapitalismus uplatňoval, „vyzkoušel“ všechny formy obchodní politiky vůči socialistickým zemím, od absolutní blokády až po poměrně dalekosáhlou liberalizaci. Sám uvnitř své soustavy prošel dvěma obdobími liberálnějšího vývoje a jedním obdobím silné autarkie a protekcionismu (1930—1947). Socialistické země — s výjimkou Jugoslávie — používají dodnes převážně monopolu zahraničního obchodu, plánování a systému dvojitých cen jako hlavních nástrojů ochrany svého rozvíjejícího se hospodářství, především průmyslu, proti všem skutečným i předpokládaným rušivým vlivům ze strany kapitalismu. Tato ochranná zeď působí absolutně, není však neproniknu-

¹⁰⁾ Vývoz sojových bobů z ČLR převážně do vyspělé kapitalistické oblasti je méně důsledkem ideologických rozporů než hospodářskou nutností pro urychlení rozvoje některých průmyslových odvětví, pro něž ostatní socialistické země nevyrobí lepší zařízení na nejvyšší technické úrovni a samy toto zařízení kupují na Západě. [Tato vývozní politika ČLR zvýšila ovšem dovozní závislost například ČSSR na USA.]

¹¹⁾ Například Fritz Enderlein, *Die internationale Arbeitsteilung zwischen sozialistischen und kapitalistischen Staaten*, Deutscher Zentralverlag, Berlin 1961, str. 53—55.

telná. V konkrétních bilaterálních vztazích se otázka vzájemně uplatňovaných nástrojů řeší poměrem ekonomické síly. Dochází k četným kompromisům, vyjadřujícím tento poměr sil, aniž se formálně narušuje systém nástrojů obchodní politiky.

Z hlediska politického se monopol zahraničního obchodu stal a dodnes je jablkem sváru mezi kapitalistickými a socialistickými zeměmi. Jde o formu monopolu zahraničního obchodu, která se ustálila po XIV. sjezdu VKS(b) a bez podstatných změn byla po druhé světové válce převzata ostatními socialistickými zeměmi. Nynější experimenty se změnou formální struktury monopolu zahraničního obchodu jsou velmi bedlivě sledovány v kapitalistických zemích, je však předčasně hodnotit politický význam přechodu k novým formám socialistického zahraničního obchodu.

Pro teoretické bádání může mít nesmírný význam zhodnocení Marxových názorů na svobodu obchodu¹²⁾ z konce čtyřicátých let minulého století, kdy se řešil poměr sil mezi kapitalismem a zbytky feudalismu, a Leninových koncepcí z období, kdy ekonomicky velmi zaostalý prvý socialistický stát měl proti sobě celý vyspělý kapitalistický svět, tedy obrovskou ekonomickou převahu. Dnes existují v obou soustavách vedle sebe průmyslově vyspělé země, pro něž se přílišný protekcionismus stává brzdou dalšího růstu, a rozvojové země, jež mají všeobecně uznávané morální právo na ochranu svého mladého rozvíjejícího se průmyslu. Pod tímto zorným úhlem je nutno zkoumat také otázku diskriminační praxe.

Pro vzájemný vztah politiky a ekonomiky ve vnější sféře činnosti socialistického státu vznikl v poslední dekádě závažný problém rozporu mezi tendencemi k internacionalizaci ekonomiky a mezi politickou nadstavbou bránící tomuto vývoji. Řešení tohoto rozporu se stává otázkou často neodkladných politických rozhodnutí, aniž v socialistických zemích byla tato otázka náležitě teoreticky vyřešena. V polovině šedesátých let proces internacionalizace, jenž se projevil v padesát

tých letech ve vzniku integračních seskupení, začal překračovat hranice dvou společensko-ekonomických systémů. Vidíme to ve dvou směrech: ve výzkumu a vývoji se některé kapitalistické země orientují na vyšší úroveň dosaženou v socialistické soustavě [například na jadernou a raketovou techniku SSSR]; v optimalizaci velikosti a rentability výrobního komplexu se některé významné kapitalistické podniky orientují na možnosti socialistického trhu.

Jak jsme již uvedli, současně se i socialistické země snaží řešit optimalizaci svého růstu v kooperaci s kapitalistickými podniky.

Politické struktury na obou stranách však nejsou dosud přizpůsobeny přijetí tohoto objektivního procesu světové ekonomiky. Vyjadřuje to zejména existence vojenských paktů a s tím souvisící omezení spolupráce nikoliv na hranicích ekonomických možností a nutnosti ochrany společenského systému, nýbrž vojensko-obranných koncepcí. Kooperační vztahy však jsou vztahy dlouhodobé a předpokládají politickou stabilitu.

Hovořili jsme již o tom, že dochází k rozporu mezi teritoriální orientací vnější ekonomiky a zahraniční politiky. Znovu poukazujeme na přiloženou tabulku dlouhodobého vývoje v těchto relacích. Připojujeme ještě graf, který dokazuje, že za poslední dekády výkyvy v mezinárodní politice mezi krajním napětím a relativním uvolněním neovlivnily podstatněji vývoj ekonomických vztahů ČSSR k vyspělým kapitalistickým zemím.

Nakonec se chceme zmínit o rozporu mezi ofenzívními politickými cíli a defenzívní ekonomickou praxí. Tento rozpor nevzniká objektivně, nýbrž má tendenci se objektivizovat, i když je důsledkem subjektivistických koncepcí. Nejlepším příkladem toho je subjektivní pohled na poválečný krizový vývoj kapitalistického světa, který převládal až do XX. sjezdu KSSS. Tento pohled vedl k defenzívní politice v obchodních vztazích, aby se krize kapitalistického hospodářství nepřenesla do sféry vzájemného obchodu socialistických a kapitalistických zemí. Současně si však zahraniční politika vytkla za cíl nejen upevnit socialistické vymoženosti, ale také zabránit vzniku nového válečného konfliktu, což je v nejlepším slova

¹²⁾ K. Marx, *Řeč o svobodě obchodu*, Marx-Engels, Spisy, sv. 4, SNPL, Praha 1958, str. 409.

Tabulka

Pořadí šesti největších VKZ podílejících se na objemu zahraničního obchodu států
Varšavské smlouvy (1929—1966)

	NSR				Velká Británie				USA				Francie				Itálie				Japonsko			
	1929 ²⁾	1937 ²⁾	1957 ³⁾	1966	1929	1937	1957	1966	1929	1937	1957	1966	1929	1937	1957	1966	1929	1937	1957	1966	1929	1937	1957	1966
BLR ¹⁾	1	1	1	1	4	2	4	3	5	4	—	6	3	5	3	4	2	3	2	2	6	6	6	5
MLR ¹⁾	1	1	1	1	3	3	3	3	4	4	5	5	5	5	2	4	2	2	4	2	6	6	6	6
NDR	—	—	1	1	—	—	2	2	—	—	5	5	—	—	3	3	—	—	4	4	—	—	6	6
PLR	1	2	2	2	2	1	1	1	3	3	3	4	4	4	4	5	5	5	5	3	6	6	6	6
RSR ¹⁾	1	1	1	1	3	2	4	3	5	5	5	6	4	3	2	4	2	4	3	2	6	6	6	5
SSSR	1	3	2	3	2	1	1	1	3	2	5	6	4	4	3	4	5	6	4	5	6	5	6	2
ČSSR	1	1	1	1	3	3	2	2	2	2	5	4	4	4	3	5	5	5	4	3	6	6	6	6

Poznámky: ¹⁾ 1965

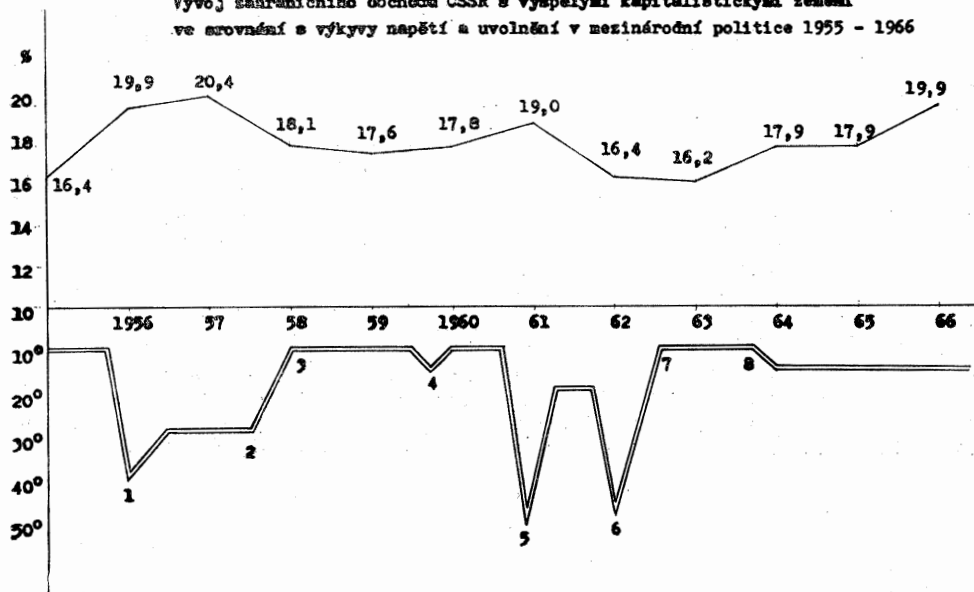
²⁾ Celé Německo

³⁾ Bez Sársko

Prameny: *Obchodní statistiky Společnosti národů 1938, OSN 1957, Národní statistické ročenky.*

G R A F

Vývoj zahraničního obchodu ČSSR s vyspělými kapitalistickými zeměmi
ve srovnání s výkyvy napětí a uvolnění v mezinárodní politice 1955 - 1966

Legenda:

————— podíl vyspělých kapitalistických zemí na objemu zahraničního obchodu ČSSR v % v letech 1955—1966

===== vývoj mezinárodního napětí — vyjádřeno ve stupních intenzity (v nedostatku ustálené kvantifikace) v průběhu jednotlivých roků mezi 1955 a 1966

- 1) suezská válka a maďarské události (říjen—listopad 1956)
- 2) období mírnějšího napětí okolo Sýrie a Libanonu
- 3) uvolnění napětí v době svolání Výboru deseti zemí pro odzbrojení (listopad 1958)
- 4) přechodné napětí při ztroskotání pařížské konference na nejvyšší úrovni (květen 1960)
- 5) napětí v Evropě v době berlínské krize
- 6) karibská krize
- 7) uvolnění v době podepsání smlouvy o zastavení jaderných zkoušek (červenec 1963)
- 8) začátek eskalace ve Vietnamu

Stupeň intenzity napětí je vyjádřen podle toho, do jaké míry se napětí dotklo ČSSR vzhledem ke geografické poloze, angažovanosti apod.

Rozbor grafu:

Napětí v mezinárodních vztazích ve druhé polovině roku 1956 a v roce 1957 — přes aktivní angažovanost ČSSR jak v suezské otázce, tak v maďarských událostech proti zájmům imperialistických zemí — nezabránilo růstu obchodu ČSSR s imperialistickými zeměmi. Naopak uvolnění napětí v letech 1958—1960 nezabránilo relativnímu poklesu tohoto obchodu. Napětí druhé poloviny roku 1961 nemělo vliv na nový vzestup podílu VKZ v zahraničním obchodu ČSSR. Koincidence napětí v roce 1962 s pronikavým poklesem obchodu zřejmě nevyvolaly politické důvody, nýbrž počínající poruchy v čs. národním hospodářství, protože uvolnění v následujících třech letech, zejména v Evropě, nemělo za následek návrat k již dosažené nejvyšší úrovni, ten nastal až v roce 1966. Nelze tedy vůbec hovořit o závislosti čs. zahraničního obchodu na intenzitě a charakteru politických vztahů ČSSR s kapitalistickými státy.

smyslu ofenzívní cíl a vyžaduje intenzívní zahraničně politickou aktivitu právě v kapitalistických zemích; k tomu však vnější ekonomická sféra poskytovala minimální podporu. Po XX. sjezdu byl tento vnitřní rozpor značně zmenšen tím, že se utvořil objektivní pohled na vývoj kapitalistické konjunktury a současně na nezbytnost mezinárodní dělby práce, čímž se začala rozšiřovat i ekonomická základna pro zlepšení mírových vztahů mezi socialistickými a kapitalistickými zeměmi. Politické cíle v mírovém soužití však soustavně narážejí na další vnitřní rozpor. Podstatou tohoto rozporu je zájem politiky na koncentrování ekonomických vztahů na určitou oblast a faktický rozptyl vnějších ekonomických vztahů, který je dán strukturou a realizovatelností mezinárodní dělby práce.

Nevylučujeme, že v průběhu důkladnějšího výzkumu vzájemného vztahu politiky a ekonomiky ve vnější činnosti socialistického státu, zejména po konkretizaci výzkumu v podmínkách jednotlivých socialistických zemí,¹³⁾ budou objeveny další vnitřní rozpory a další kritéria pro zkoumání. Byli bychom rádi, kdyby tento článek podnítl vědecké pracovníky na úseku mezinárodních vztahů k rozsáhlejšímu úsilí o objasnění této velmi závažné, ale značně neprobádané problematiky.

¹³⁾ Viz též autorovu dílčí studii *Vývoj mezinárodní dělby práce mezi ČSSR a vyspělými kapitalistickými zeměmi po r. 1955 a některé jeho politické aspekty*, Studijní materiál ÚMPE, sv. 15/1968.